

FARKAS MÁRIA ILDIKÓ

A japán konfucianizmus

Kiri Paramore:

Japanese Confucianism. A Cultural History.

Cambridge: University Press, 2016.

Túlzás nélkül állítható, hogy Kiri Paramore könyve az utóbbi időszak legjelentősebb műve a konfucianizmusról. Bár címe szerint a japán konfucianizmusról szól, szinte teljes kelet-ázsiai történetet ad azzal, hogy Kelet-Ázsia (elsősorban Kína és Japán) mai szellemi és politikai mozgalmait egy 1500 évet felölelő társadalomtörténet kontextusába helyezi. Így szinte minden, a térség iránt érdeklődő olvasó számára fontos könyvet írt. A japán társadalommal, vallástörténettel és politikával foglalkozók számára a konfucianizmus hatásáról szóló átfogó elemzés a japán konfucianizmus sajátos karakterét mutatja be, amely az évszázadok alatt annyira sajátosan japánná vált, hogy a japán identitás egyik alapjának számít. Ugyanakkor a könyv a kelet-ázsiai konfucianizmus és a neokonfucianus tanulmányok számára is jelentős mű: a japán konfucianizmust Kínán kívül ezer éve létező sokarcú tradícióként mutatja be, amivel egy sokáig „monolitnak” tartott szellemi áramlat új értelmezései előtt nyitja meg az utat. Munkájában az elemzésekhez felhasználta a történelem, filozófia, vallástörténet, szociológia, kultúrtörténet, társadalomtörténet, politikatörténet, kultúraantropológia, vallásantropológia eredményeit és módszertanát is, ahogyan mindezeket napjainkban a legújabb vallástörténeti kutatások alkalmazzák.

Paramore analízise alapos, részletes, és széles körű jelenségek összefüggéseit tárja fel. Érdekes, sőt, mondhatni izgalmas olvasmány, új szempontokkal, új megközelítésekkel, néha meghökkentő, de mindenképpen gondolkodásra serkentő állításokkal. A szerző információban gazdag történeti elemzésében a konfucianizmusról alkotott számos eddigi fogalmunkat és elképzelésünket megkérdőjelezi, és új megközelítésével a konfucianizmus egymásnak látszólag ellentmondó értelmezéseit és különböző időszakokban betöltött szerepeit és jelentőségét is magyarázni tudja. A konfucianizmust

gyakran írták – és írják – le úgy, mint a tudomány fejlődését és az újítást gátló világnézetet, de Paramore bemutatja, hogy Kelet-Ázsia legtöbb tudósa konfucianus volt. A konfucianizmus volt Japánban például az orvostudományok fejlődésének legfőbb mozgatója az 1400-as évektől az 1800-as évekig, a 19. században pedig a nyugati orvoslás intézményesítését támogatta. Olvashatjuk azt is, hogy a 19. században a korai japán liberálisok és szocialisták konfucianus körökből kerültek ki, valamint hogy a kora újkori japán konfucianizmust a féktelen individualizmus megjelenésével is összekapcsolták. Paramore többek között tehát bemutatja azt is, hogyan kapcsolódott a konfucianizmushoz a modern tudományosság és a kelet-ázsiai liberalizmus fejlődése. Mindezekkel új perspektívába helyezi a konfucianizmust és a társadalomra, kultúrára és politikára gyakorolt hatását Kelet-Ázsia-szerte, a múltban és a jelenben is.

A konfucianizmus lényege a világhoz való viszony és a világban létező viszonyok értelmezése, így nem pusztán vallási vagy intellektuális (tudományos), hanem politikai, társadalmi, oktatási és filológiai törekvések is hozzátartoztak a konfucianus szemlélethez és élethez. A konfucianizmus tanulmányozása azonban gyakran csak a tradíció tudományos vizsgálatára vonatkozott, Paramore viszont a konfucianizmust teljességében látja és láttatja. Kialakulását a kínai Han-dinasztia 漢 korszakához (i. e. 206 – i. sz. 220) köti, amikor a gondolkodás, írás, viselkedés és gyakorlat módjainak sokaságát egységes tradícióvá összegezték, noha a „konfucianizmus” kifejezést gyakran az ez időszak előtt működött szellemi és vallási csoportokhoz, illetve történeti személyiségekhez kötik (Konfuciusz). A Han-kori politikai gondolkodók ezen csoportok szövegeit használták fel egy nagyobb szöveghagyomány és ideológia megalkotására, amelyet konfucianizmusnak nevezünk. Ezt később történeti hagyományként kezelték, számos kommentárral látták el, amelyek összessége adta a konfucianus tanok alapjait – ez a magyarázata a konfucianizmus folytonos történeti változásainak. A konfucianizmus különböző – vallási, politikai, irodalmi, művészi, oktatási, tudományos, orvosi stb. – elemek összessége volt, amelyek gyakorlata mindig is a történeti kontextustól függött. Azaz egyes esetekben vallásként funkcionált, máskor politikai tudományként, mindig az adott korszak és térség viszonyainak függvényében.

A konfucianizmus vallásosabb készletű formái már a Tang-korban 唐 (618–907) megjelentek, és a Song-korban 宋 (960–1279) rendszerezték őket olyan tudósok, mint Zhu Xi 朱熹 (1130–1200). A nemzetközi szakirodalom-

ban neokonfucianizmusnak nevezett eszmerendszer egyik fő irányzata Kínában és Japánban „Song tanok” vagy „Zhu Xi tanok” (*shūshigaku* 朱子学) néven ismert, és meghatározó jelentőségű lett a későbbi fejlődésben, így a mai konfucianizmusban is. A *zen* (*chan*) 禅 buddhizmus hatására és annak ellenében is, a konfuciánus szövegek értelmezéséből egy olyan rendszerezett kozmológa alakult ki, amely az egyéni gyakorlatot összekapcsolta a világegyetem metafizikai koncepciójával, valamint a társadalmi szerkezetek (család, ország, birodalom) jelentőségének etikai és politikai felfogásával. Ez a rendszer lett a későbbi konfucianizmus értelmezések alapja, és máig ez adja a konfucianizmus fogalmát. Mindezt a történelem hosszú távlatában (*longue durée*) lehet vizsgálni, a mai vallástörténeti kutatások módszertanával, amelyben a kulturális és vallási antropológia nagy jelentőséget kap, és amely megközelítést ma a történeti, vallástörténeti és ázsiai tanulmányok és kutatások széles körben elfogadnak és alkalmaznak.

A konfucianizmus Kelet-Ázsiában a történelem során aktív és széles körű, gyakran igen eltérő szerepet játszott, nemcsak a premodern korokban, hanem a modernizáció során is, és olyan különböző ideológiáknak nyitott utat ebben a térségben, mint a liberalizmus, a szocializmus, s ugyanakkor a konzervativizmus és fasizmus is. Hatása és gyakorlata volt az államigazgatásban és ideológiában, a nemzetközi diplomáciában, társadalmi és egyéni szinten is. Paramore többször hangsúlyozza, hogy a történelemben nincs egyetlen konfucianizmus, hanem a konfucianizmusok sokasága van, különböző térben és időben változó megjelenésben. A japán és kelet-ázsiai történelem *longue durée* megközelítése lehetővé teszi, hogy a konfucianizmust eltérő megjelenéseiben láthassuk, egy korokon és kultúrákon átívelő gondolatrendszer sokszínű gazdagságának, és ne egy, a kínai kultúrához kötött homogén jelenségnek. Ez utóbbi megközelítés azt eredményezte, hogy a japán és koreai konfucianizmus fejlődését eddig pusztán a kínai mesterek utánzásaként vagy azok kommentálásaként fogták fel – Paramore könyve meggyőzően bizonyítja e nézet tévedését.

Paramore könyve ennek a sokarcú és összetett jelenségnek a Japánban megvalósult sokrétű megjelenéseit és formáit vizsgálja. Mintegy 1500 éve, az első államok megalakulásától kezdve a konfucianizmus meghatározó szerepet játszik a japán történelem alakulásában. A japán konfucianizmus a kínaitól jelentősen különböző módokon nyilvánult meg és hatott, időnként a kínai konfucianizmusra reflektálva, vagy azzal szemben határozva meg önmagát. Ez a különbség jól mutatja a konfucianizmus globális pluralitását,

és erősen megkérdőjelezi azt a felfogást, amely a konfucianizmust a kínai kultúrával azonosítja.

Paramore bemutatja, hogy a konfucianizmus Japánban milyen társadalmi és politikai kontextusban jelent meg és fejlődött, milyen vallási és szellemi hatások közepette, és milyen szerepet játszott a különböző korszakokban. A kelet-ázsiai (kínai és japán) modern történelem ideológiai – és így a történelmet meghatározó – változásait és eltéréseit a konfucianizmus két alapvetően eltérő értelmezéséhez köti: az idealista önművelés és tökéletesítés menciuszi (Mengzi 孟子) gondolata és a pragmatikus politikai filozófia Zhu Xi-féle koncepciója különbözőségéhez. A konfucianizmus modern Japán és kínai feléledésének ez a két, egymástól különböző értelmezés az alapja: a japán konfucianizmus a Zhu Xi-féle politikai pragmatista instrumentálisra épült, és így Paramore szerint a fasizmus felé is nyitott volt a 20. század elején. Kínában viszont, Paramore szerint, Menciusz alapján az idealista értelmezés dominált, ez pedig a forradalmi szocializmushoz vezette a konfucianizmust. Itt az olvasó talán nem feltétlenül ért egyet Paramore értékelésével, miszerint a 20. században a kommunista Kína az emberiség jószágába vetett idealista humanizmus alapjain felépült rendszer volt, míg a kapitalista és nacionalista Japán pragmatista módon fasizmust épített ki... Az értékelésen lehet vitatkozni, de a kétféle modernitás (Japán és Kína) elkülönítése, és az annak alapjául szolgáló eltérő konfucianizmusértelmezés is megfontolásra érdemes elképzelés.

Paramore könyve nagyrészt kronologikusan épül fel, ugyanakkor témakörök szerint is. A fejezetekben a konfucianizmus hatását elemzi az oktatásra, vallásra, tudományra, politikára, a háború és béke kérdéseire. A mű egy 3. századi eseménnyel kezdődik, és napjainkig jut el, a jövőre vonatkozó feltételezésekkel, és e kettő között hatalmas mennyiségű információval mutatja be a japán konfucianizmus kultúrtörténetét. A szerző a legújabb kutatások eredményeit is beépítette munkájába, a már megszokott témákban (jeles konfuciánus tudósok és munkásságuk) és a szokatlan témákban is (pl. a dzsúdó korai neokonfuciánus eredete).

Az első fejezet ('Cultural Capital'), az első japán centralizált kormányzat megalakulásától a Tokugawa-sógunátus (1600–1868) megalakulásáig terjedően mutatja be a konfucianizmus különböző tényezőit (az átvétel eredete, gazdasági előnyök, társadalmi-politikai kontextus, szellemi fejlődés) által meghatározott eltérő megjelenéseit. Külön hangsúlyt kapnak azok az uralkodó

rétegeken kívüli elemek, amelyek hatással voltak a konfucianizmus vallási gyakorlatának terjedésére.

A 2–4. fejezetek (‘Religion, Public Sphere, Knowledge’) a konfucianizmus fejlődését mutatja be a Tokugawa-korban, amikor az a japán kulturális és politikai élet minden területét áthatotta, és amely kétségtelenül a konfucianizmus virágkorának tartható Japánban. A különböző fejezetek ennek különböző aspektusait és jelentőségét taglalják, és a könyv legértékesebb részének tekinthetőek. Paramore elemzésében hangsúlyos szerepet kap a konfucianizmusnak a japán modernizációban betöltött szerepe, amellyel a pre-modern és a modern történelem mesterséges elválasztását próbálja áthidalni (ez a trend az utóbbi évek japanológiai kutatásainak is egyik fő motívuma, a 2017-es EAJS konferencia történelem szekciójának is ez volt a központi tematikája). Paramore könyvének egyik legfőbb célja éppen az átalakulások és a konfucianizmus összefüggésének feltárása, kifejezetten a modernizációval kapcsolatban. A konfucianizmus jelentőségének értelmezéséhez a kora újkori (Edo-kori) időszak irányzatai és felfogásuk jelentik a kulcsot, amikor a konfucianizmus társadalmi, kulturális és politikai hatása a legerősebben érvényesült Japánban. Paramore úgy véli, a konfucianizmus története ebben a korszakban olyan új formákat és jelenségeket mutat, amelyek feltárása és értelmezése átalakíthatja a konfucianizmus hatásmechanizmusáról vallott eddigi nézeteket, egész Kelet-Ázsiára vonatkozóan.

A japán konfucianizmus kora újkori és újkori megnyilvánulásait hét csoportba sorolva vizsgálja, igen figyelemre méltó – és első látásra akár megdöbbentőnek is tűnő – új megközelítésekkel és értelmezéssel.

1. A konfucianizmus mint vallás: Paramore véleménye szerint Japánban a konfucianizmus megjelenési formái elsősorban vallási jellegűek voltak, abban az értelemben, hogy a politikára, kultúrára, oktatásra kifejtett hatása vallási gyakorlatok rendszerén keresztül érvényesült. Paramore tehát egyértelműen állást foglal a „konfucianizmus vallás vagy nem vallás” széleskörűen elterjedt, nemzetközi vitájában, és könyvében folyamatosan hoz bizonyítékokat állítása alátámasztására. Bemutatja, hogy minél vallásosabb módon nyilvánult meg a konfucianizmus Japánban, annál nagyobb hatást gyakorolt a társadalomra és a politikára.
2. A konfucianizmus mint ellenzéki politizálás: A könyv másik fontos tétele, hogy Japánban a konfucianizmus akkor volt mindig a legnépszerűbb, amikor politikailag kritikus nézeteket fogalmazott meg. Mind a kora új-

korban, mind a modern korban, a konfucianizmus a legkreatívabb korszakait a vallásos jellege és a politikai rendszer közötti feszültségek idején élte. Minél kritikusabbnak mutatkozott vallási jellege, annál sikeresebb volt kulturális és politikai hatása. Paramore ezzel a konfucianizmus eredendő konzervativizmusáról vallott nézettel ellenkező állítást fogalmaz meg, amely mellett szintén többször visszatérően érvel a fejezetekben.

3. A konfucianizmus mint tudomány: Japánban a konfucianus kultúra folyamatosan elősegítette a tudomány és technika fejlődését, és nemcsak a kínai, hanem a nyugati eredetű tudományok megismerését is. A kora újkori japán konfucianizmus kulturális szerepét Paramore egyenesen „intellektuális forradalomnak” tartja, és a korszak gazdasági „proto-ipari forradalmának” (industrious revolution, *kinben kakumei* 勤勉革命) jelentőségéhez hasonlítja.
4. A konfucianizmus mint individualizmus: A konfucianizmus „intellektuális forradalom” jelenségéhez kapcsolódik a korszakban (Edo-kor) éppen a neokonfucianizmus hatására kialakuló szélsőséges individualizmus, a korlátlan egyéni felelősség eszméje. Ennek bemutatására Paramore számos irodalmi és filozófiai művet idéz a korszakból, köztük Chikamatsu Monzaemon 近松門左衛門 drámaíró műveit.
5. A konfucianizmus mint relativizmus: Japánban a konfucianizmus mindig akkor volt a legerősebb, amikor a leginkább a japán viszonyokhoz igazították, és a legkevésbé volt doktrínának tartható. Paramore ezen állítása ismét az eddigi nézetekkel szemben fogalmazódott meg, és vitatja a „konfucianizmus mint egységes tan” koncepcióját, illetve annak történeti alkalmazhatóságát.
6. A konfucianizmus mint liberalizmus: Kelet-Ázsiában a liberalizmus a konfucianizmus fogalmi rendszerén keresztül jelent meg, amit a kereszténység és a konfucianizmus hasonló politikai és tradíciókat illető univerzalizmusa tett lehetővé.
7. A konfucianizmus mint fasizmus: Paramore talán legvitathatóbb nézete szerint a konfucianizmus mint filozófia beállítása modern invenció volt, amellyel a konfucianizmus ultranacionalista célokra is alkalmazhatóvá vált, az 1930-as évektől a japán fasizmus céljaira is, a Japán által meghódított kelet-ázsiai területeken is.

A Paramore által felrajzolt konfucianizmus-kép egyrészt politikailag ellenzéki, vallásos, relativista és individualista – azaz az eddigi konfucianizmus-képtől nagyon különböző elképzelés. Másrészt ugyanez a konfucianizmus más időkben társadalmilag és kulturálisan erősen integráló szerepet játszott, és politikailag is meghatározó, sőt, uralkodó volt. Mindezzel Paramore meggyőzően bizonyítja a konfucianizmus sokszínűségét, sokrétűségét, és főként a japán modernizációban játszott meghatározó szerepét, amelynek máig ható tanulságait vizsgálva a mai kínai és kelet-ázsiai folyamatokat is jobban érthetjük.

Az 5. és 6. fejezet ('Liberalism, Facism') a modern kori konfucianizmust tárgyalja, 1868 és 1945 között. A konfucianizmus egyik modern kori értelmezése volt, hogy Meiji-kori 明治 (a 19. század második felében, az 1890-es évekig) japán értelmiségiek és politikusok a liberális demokráciában tulajdonképpen az ideális állam konfuciánus megvalósulását látták. A konfucianizmus számos értelmezési és felhasználási lehetőségének másik megjelenését mutatja a késői Meiji-kori konfucianizmus fejlődése és alakulása, amely a japán bábállam létét igazolta Mandzsúriában (1932–1945). A japán hatóságok a konfucianizmust használták fel a szoros és szigorú állami ellenőrzés igazolására, azzal a céllal, hogy a konfuciánus kultúra igaz lényegét állítsák helyre, amelyet a Nyugat befolyása már megrontott Kínában. Japán magát a konfucianizmus egyetlen érvényes képviselőjének tartotta, ez nyilvánult meg Tajvan japán megszállása (1895–1945) idején is. Nem véletlen az sem, hogy aztán a Tajvanon berendezkedő kínai nacionalisták is a konfucianizmusra hivatkoztak szigorú intézkedéseik kapcsán.

A 7. fejezet ('Taboo') a második világháború utáni helyzetet vizsgálja, amikor a konfucianizmus látszólag „eltűnt” Japánból, és ennek különböző következményei láthatóak a társadalom életében. A jelenre vonatkozó értékelésekkel sem mindig ért egyet az olvasó, de mindenképpen figyelemre méltóak a folyamatok leírása és az ebből levont következtetések. A legfontosabb kérdés az lehet, hogy vajon tényleg eltűnt-e a világháború utáni Japánból a konfuciánus etika?

Az 'Epilógus' bizonyítja a könyv jelentőségét Kelet-Ázsia modern történetének megértésében. Paramore cáfolja azokat a nézeteket, amelyek a konfucianizmust a kínai kultúrával azonosítják, vagy pusztán politikai filozófiaként kezelik. Éppen ezért hangsúlyozza a japán konfucianizmus sajátosságait, fejlődését, mint a „Kínán kívüli” konfucianizmus legerőteljesebb megjelenését, több mint ezer éves fejlődését. Sőt, a mai kelet-ázsiai fejlemé-

nyek alakulásában – elsősorban a konfucianizmus mai kínai „feléledésének” összetevőiben – meghatározónak tartja a 19. század második felében, illetve a 20. század közepéig lezajlott japán fejlődés mintáját. Számos ponton hasonlítja a mai kelet-ázsiai viszonyokat Japán 19–20. századi körülményeihez – iparosítás, gazdasági fejlődés, a globális politikai befolyás növekedése, kulturális nacionalizmus és a nacionalizmus kialakulása és erős növekedése. (A könyv egyik ismertetője úgy fogalmazott, hogy aki meg akarja érteni a konfucianizmus mai kínai újjáéledését, annak Paramore könyvét kell elolvasni.) Paramore többek között megmagyarázza a konfucianizmus szerepét a mai Kínában egyre népszerűbb kulturális nacionalizmus felemelkedésében is: a felzárkózásban fontos a kulturális nacionalizmus jelentősége, abban pedig a konfucianizmus mint a kínai kultúrával azonosított civilizatórikus eszmerendszer szerepe (a nyugati világban hegémónnak tartott liberális világnézettel szemben).

Paramore épít a legújabb nemzetközi szakirodalomra – japán és kínai szerzőkre különösen – a konfucianizmus kapcsán, de nagyban támaszkodik a vallástudományok és a kultúratudományok mai kutatási és megközelítési trendeknek megfelelő interdiszciplináris módszertanára, amely nagy hangsúlyt helyez a történeti kontextusra és a szociológiai elemzésekre. Mindezek mellett Paramore elsősorban a konfuciánus szövegek elemzésére koncentrálna, és következtetéseit közvetlenül a források vizsgálatából vezeti le, amelyeket a történeti fejlődés keretében összegez. Mindezekkel igen meggyőző művet alkotott, amelynek egyes állításai meglepőnek tűnhetnek, vitára ingerelhetnek, de Paramore összetett összefüggésrendszerében nehezen vitathatóak. Hatásos mű, és mindenkinek erősen ajánlható, nemcsak a Japán vagy a konfucianizmus iránt érdeklődőknek, és nemcsak a történészeknek vagy vallás- és eszmetörténettel foglalkozóknak, hanem mindazoknak, akik Kelet-Ázsia térségét, történetét, eszmeiségét, politikai jelenét és lehetséges jövőjét kutatják vagy szeretnék mélyebben megérteni.